

SAĞLIK BİLİMLERİNDE ETİK

Mesut Yalvac
Yakın Doğu Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
mesut.yalvac@neu.edu.tr

Gustav Klimt's painting *Medicine* (1901)

SAĞLIK BİLİMLERİNDE ETİK

Mesut Yalvaç
Yakın Doğu Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi
myalvac@neu.edu.tr

Amaç

Sağlık bilimlerinde; Bilim, Bilimsel Araştırma, Bilimsel Yayın, Eğitim-Öğretim ve Meslek etiği konuları ve gereklilikleri üzerine paylaşımda bulunmak; Sağlık Bilimlerinde Etik Kültürü Yaratmak ve Yaşatmak için bir Yol Haritasını da tartışmaya açmaktır.

Metot ve Teknik

- Betimleme yöntemi,
- Dokümanter analiz yöntemi ve
- Belgeler/yayınlar yolu ile bilgi toplama tekniği.

Literatür

- Yerli (Türkiye Bibliyografyası, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Türk Tıp Dizini)
- Yabancı (Ebsco, FirstSearch, ProQuest, Science Direct, Cochrane Library, Medline, Ovid, çevrimiçi veri tabanları)

Sunum İçeriği

- **Temel Kavramlar**
 - Etik
 - Ahlak
 - Deontoloji
 - Eylem
 - Erdem
- **Sağlık Bilimlerinde Etik**
 - Bilim ve Bilimsel Arařtırmalarda Etik Konular ve Gereklilikler
 - Bilimsel Yayınlarda Etik ve Etik Dışı Durumlar
 - Eğitim-Öđretimde Etik Konular ve Gereklilikler
 - Mesleki Etik Konuları ve Gereklilikler
 - Etikte Yüklümlölük
 - Etik Kültürü Yaratma ve Yaşatma : Yol Haritası
 - Sağlık Bilimlerinde Etiğin Geleceği

Temel Kavramlar ?

Etik

Ahlak

Deontoloji

Eylem

 Erdem

Etik Nedir ?

Yunanca ‘*Ethos*’ yani ‘*Töre*’ sözcüğünden türemiştir.

Aksiyoloji (Yunanca “axia”-değer ve “logia”-bilim)’nin iki dalından biri olan ‘*Etik*’ (ki diğeri ‘Estetik’dir) felsefenin ana dallarından biridir.

Aksiyolojinin iki dalından biri olan *Etik*, insanların ahlak değerlerini sorgularken, *Estetik* ise neyin güzel olduğu ile ilgilenir .Neyin *Etik*, neyin *Estetik* olduğunu açıklamanın oldukça güç olmasından hareketle, Aksiyoloji bireylerin davranışlarına temel teşkil eden değerleri araştırır.

‘Ahlak Kuramı’ ya da ‘Teorik Ahlak’ ve ‘Ahlak Bilimi’ diye de basitleştirilebilen *Etik*;

Yanlışı doğrudan, iyiyi kötüden, yararlıyı zararlıdan ayırabilmek amacıyla ‘Ahlak’ kavramının doğasını anlamaya çalışır;

İnsan davranış ve eylemlerinin temellerini araştırır;

Ahlaki değerleri ve ahlaki davranışların ilke ve kurallarını ortaya koyar.

Etik Nedir ?

- Ahlak üzerine yapılan sistematik düşünce,
- Ahlaki olanın özünü ve temellerini sistematik olarak araştıran bilim,
- Yere ve zamana özgü iyi/güzel/yararlı davranışların, normlarını, kurallarını saptayan ahlak bilimi,
- İnsan davranışları ile ilgili problemleri inceleyen felsefe dalı (Ahlak Felsefesi),
- Belirli ahlak değerlerinden ya da ilkelerinden oluşan sistemler veya kuramlar.

Var olan ve kabul görmüş **etik değerleri, normları, ilke ve kuralları, standartları:**

Reddedebilmek olanaklı değil.

İnsan yığınlarını ‘toplum’ ve insanları ‘birey’ yapmaya yetebilecek güçte altyapı oluştururlar.

Ahlak Nedir ?

Türkçe’de ‘Ahlak’, Arapça ‘**Hulk**’ (yaradılış) ve İngilizce’de ‘Morals’ Latince ‘**Mos**’ sözcüğünden gelmekte.

Felsefenin bir dalı olarak:

- Ahlak üzerine kavramsal öğretiler.
- İnsanların kişisel ve toplumsal yaşamdaki ahlaksal eylemlerine ilişkin sorunları inceleyen felsefe öğretileri.
- Belli bir dönemde belli insan topluluklarınca benimsenmiş olan, bireylerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen törel davranış kurallarının, yasalarının, ilkelerinin toplamı.
- Çeşitli toplumlarda ve çağlarda kapsamı ve içeriği değişen ahlaksal değerler alanı.
- Bir kişi ya da bir insan öbeğince benimsenen eyleme kurallarının toplamı.
- Ahlaksal olan şeylerle bağlantısı olan bir görüşler dizgesi (bir kişinin, bir ulusun, bir toplumun, bir çağın...).

Etik ve Ahlak eş anlamlı mı ?

İngilizce'de 'Ethics' ve 'Morals' olarak iki ayrı sözcükle ifade edilen birbirleriyle ilişkili her iki farklı anlam Türkçe'de yalnızca 'Etik' ya da 'Ahlak' sözcüğü ile karşılanmaya çalışılmakta.

MORALS

ETHICS

Etik ve Ahlak ?

Etik

- Eylemin/davranışın teorisi,
- Toplumdaki belirli bir mesleğin, işin, organizasyonun veya grubun değer yargıları, normları, kuralları ve standartları,
- Mesleğe ve alana özgü,
- Meslek ve alan için evrensel normları, kuralları ve standartları hedefler ve ortaya koyar.
- ...

Ahlak

- Eylemin/davranışın pratiği,
- Bir toplumun en üst genel değer yargıları, normları, kuralları ve standartları,
- Bireylerin meslek, iş ve organizasyonlardaki rollerinden bağımsız, yaşanan toplumda her zaman ve mekan için geçerli,
- Toplumdan topluma farklılık gösterebilir – yerel normlar, kurallar ve standartlar söz konusu-
- ...

Etik ?

Günümüzdeki üç ayrı ana anlamı:

- İnsanlar arası ilişkilerde etik değeri ve etik değerlerin bilgisini araştırarak ortaya koyan felsefe dalı ve bilim dalı.
- Ahlak, değerlendirme ve davranış normları sistemleri, diğer bir deyimle yazılı olmayan normlar.
- Yazılı normlar bütünü, bilim ve bilimsel araştırma etiği, yayın etiği, eğitim-öğretim etiği, meslek etikleri, evrensel etik kodları, kuralları ve standartları.

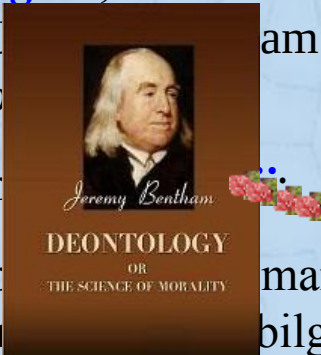
Deontoloji Nedir ?

Yunanca '**Deontos**' (Görev) ve '**Logos**' (Bilim) sözcüklerinden gelir.

'**Görev /Ödev Bilim**' demektir.

'**Ödev Bilgisi**', '**Yükümlülükler Bilgisi**', '**Normatif Bilgi**' karşılığı olarak terim ilk kez 1834'de Jeremy Bentham tarafından önerilmiş ve kullanılmıştır (*Deontology or the Science of Morality*).

Bu anlam

Ne yapılmalı / ne yapılmamalı sorularına toplumun belirlediği ve ayrıca yaptırımlarla donatılmış bir bilim alanıdır.

Ahlaksal ödevleri / yükümlülükleri, şu ya da bu toplumsal duruma göre, deney yolu ile incelemeyi dile getirir.

Yazılı olsun / olmasın kökleşmiş ilkeleri ve kuralları içeren ve bunları tartışmasız bir 'normatif bilgi' olarak aktaran alan.

Deontolojinin dile getirdiği yükümlülükler tartışmasızdır ve zorlayıcı bir nitelik taşır.

Etik ve Deontoloji ?

Fark ?

- Yöntemleri,
 - Ortak konulara değişik bir yaklaşımla eğilmeleri,
 - Etik;
 - Henüz çözümü belirlenmemiş, yerleşik normların dışında kalan sorunlarla ilgilenir,
 - Açık uçlu sorunlarda ilkelerin belirlenmesine yönelik çalışmalar yapar,
- her zaman tartışmaya açık bir alandır,
- Deontolojinin dile getirdiği yükümlülükler tartışmasızdır ve zorlayıcı bir nitelik taşır.

...

İlişki ?

- Ortak konuları,
- Etiğin üzerinde çalıştığı sorunlar çözüme kavuştuğunda, yani normlar belirginleştğinde söz konusu bilgiler artık deontolojinin konusu haline gelmiş sayılır,
 - Etik, deontolojiyi besler,
- Özellikle zaman içinde mesleki, toplumsal, teknolojik vd. gelişmelere yabancılaşan mevcut hukuk ve deontoloji kurallarının/normların yine etik açıdan ele alınması gerekir,
- Etik ve deontoloji birbirlerini tamamlarlar.

...

..... Deontoloji ?

Her mesleğin bir deontolojisi vardır.

Meslek üyesinin;

- ‘kendine’,
- ‘mesleğini icra ettiği kişiye’,
- ‘meslektaşlarına’,
- ‘kurumlara’,
- ‘topluma’ karşı yükümlülüklerini içerir.

Sağlık Bilimleri’ndeki tüm alanların/mesleklerin de deontolojisi bulunur.

..... **Deontolojisi**

....., mesleki etkinlikleri sırasında, kendine, hizmet verdiği bireye, birey yakınına, meslektaşlarına, kurumlara ve topluma karşı, uymak ve uygulamak zorunda olduğu kurallar, tutum ve davranışların normatif bilgisi.

Eylem / Davranış ?

Etiğin nesnesidir.

Etik, eylemin / davranışın;

‘Niyetine’, ‘amacına’, ‘şekline’ ve ‘sonucuna’ bakar.

Eylemin;

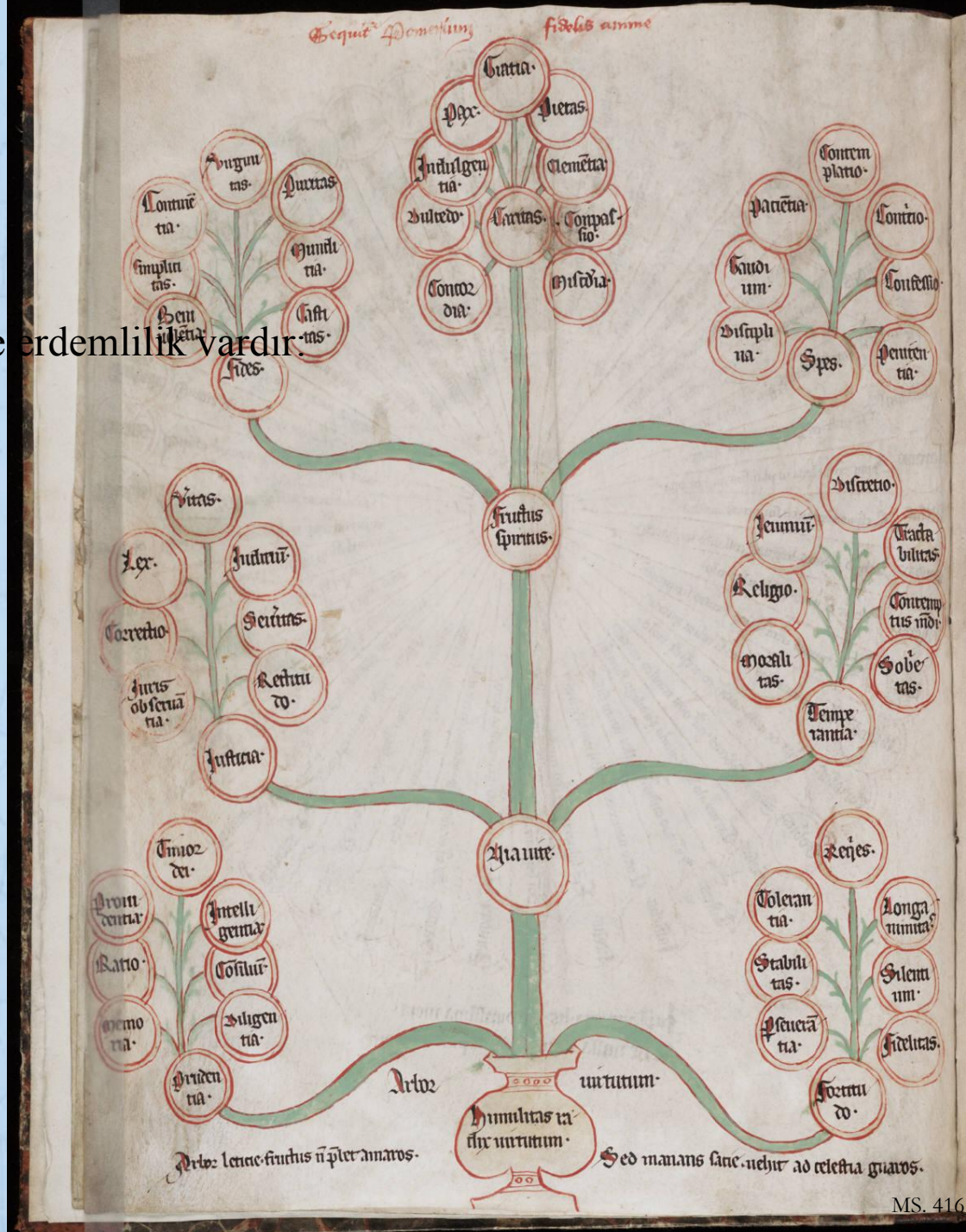
‘Niyeti’, ‘amacı’, ‘şekli’ ve ‘sonucu’ doğru / iyi / yararlı olmalı.

Erdem ?

Etik eylem/davranışların temelinde erdemlilik vardır.

- Doğruluk,
- Dürüstlük,
- Adalet,
- Saygı,
- Sevgi,
- Güven
- Bilgelik,
- Ölçülülük,
- Cesaret,
- Ahlaki mükemmellik,
- ...

Etik

Günümüzdeki üç ayrı ana anlamı:

- İnsanlar arası ilişkilerde etik değeri ve etik değerlerin bilgisini araştırarak ortaya koyan felsefe dalı ve bilim dalı.
- Ahlak, değerlendirme ve davranış normları sistemleri, diğer bir deyimle yazılı olmayan normlar.
- Yazılı normlar bütünü, bilim ve bilimsel araştırma etiği, yayın etiği, eğitim-öğretim etiği, meslek etikleri, evrensel etik kodları, kuralları ve standartları.

Eğilimler:

- Sağlık Bilimlerinde Etik ?
- Zıtlı normlar bütünü;
- Bilim ve Bilimsel Araştırma Etiği,
- Yayın Etiği,
- Eğitim-Öğretim Etiği,
- Meslek Etikleri

Evrensel etik kodlar, kurallar ve standartlar.

Eğilimler:

- Sağlık Bilimlerinde Etik ?
- Zıtlı normlar bütünü;
- Bilim ve Bilimsel Araştırma Etiği,
- Yayın Etiği,
- Eğitim-Öğretim Etiği,
- Meslek Etikleri

Evrensel etik kodlar, kurallar ve standartlar.

Eğilimler:

- Sağlık Bilimlerinde Etik ?
- Zıtlı normlar bütünü;
- Bilim ve Bilimsel Araştırma Etiği,
- Yayın Etiği,
- Eğitim-Öğretim Etiği,
- Meslek Etikleri

Evrensel etik kodlar, kurallar ve standartlar.

[illegible][illegible][illegible]

Eğilimler:

- Etik Bilimlerinde Etik ?
- Zıtlı normlar bütünü;
- Bilim ve Bilimsel Araştırma Etiği,
- Yayın Etiği,
- Eğitim-Öğretim Etiği,
- Meslek Etikleri

Evrensel etik kodlar, kurallar ve standartlar.

Sağlık Bilimlerinde Etik ?

Yazılı normlar bütünü;

■ Bilim ve Bilimsel Araştırma Etiği,

■ Yayın Etiği,

■ Eğitim-Öğretim Etiği,

■ Meslek Etikleri

evrensel etik kodlar, kurallar ve standartlar.

■ Biyoetik

■ Tıp etiği

...

..

Etikle canlılık bilimlerinin
kesişme noktası;

Tıp, sağlık hizmetleri ve biyolojik
bilimlerde ortaya çıkan ahlaki
değer sorunlarını konu eder.

Biyoetik alt başlıkları:

■ *Klinik Etik*, sağlık hizmeti
sunumu ile ilgili

■ *Araştırma Etiği*, araştırmalara
katılanları korur

■ *Meslek Etiği*, ödev ve
sorumluluklarla ilgili

■ *Kamu Politikaları Etiği*,
yasalara zemin.

...

[illegible]

- Genel Ahlaka Uygunluk
- Örnek Olma Rolü

- Bilimsel yararlılık ve liyakat
- Dürüstlük,
- Dikkat,
- Açıklık,
- Özgürlük,
- Özgünlük,
- Nesnellik
- Onur Payı,

- Toplumsal sorumluluk,
- Fikir /telif haklarına saygı,
- Sürekli-Yaşam boyu öğrenicilik ve bilgi okuryazarlığı,
- Yasallık,
- Fırsat eşitliği,
- Karşılıklı saygı,
- Verimlilik,

• • •

Sağlık Bilimlerinde Etik ?

Sağlık Bilimlerinde ve Araştırmalarında Etik Konular ve Gereklilikler:

- Etik inceleme kurulu onayı,
- Bilimsel yararlılık ve liyakat,
- Toplumsal değer,
- Riskler ve yararlar,
- Zarar vermeme,
- Aydınlatılmış onam,
- Kişisel bilgilerin gizliliği,
- Dürüstlük,
- Açıklık,
- Özerklik,
- Özgünlük,
- Nesnellik,
- Sürekli-Yaşam boyu öğrenicilik ve bilgi okuryazarlığı,
- Meslektaşlara saygı,
- Fikir/telif haklarına saygı,
- Rollerin çatışması,
- Ayrımcılık yapmama,
- Mevzuata uygunluk,
- İnsan haklarına ve onuruna saygı ve insan denekleri koruma,
- Hayvan haklarına saygı ve hayvan deneklere saygı ve bakım,
- Sorumlu danışmanlık,
- Sorumlu bilimsel iletişim,
- Sorumlu yayım,
- Bildirimde bulunma,
- ...

Sağlık Bilimlerinde Etik ?

Sağlık Bilimlerinde Bilimsel Yayınlarda Etik Dışı Durumlar:

- Bilimin özelliklerine ve bilimsel araştırma ilkelerine uymama,
- Sorumsuz yazarlık,
- İntihal (*Plagiarism*),
- Değiştirerek kendi düşüncesi gibi yazmak (*Paraphrase*),
- Fikir /telif haklarına saygısızlık,
- Uydurmacılık (*Fabrication*) / Sahtecilik (*Falsification*),
- Literatürün taraflı seçilmesi,
- Çoklu/ Yinelenen yayın (*Duplication*),
- Dilimleme / Bölerek yayınlama (*Salamization*),
- Taraflı / Çıkar ilişkisi güden yayın,

...

Sağlık Bilimlerinde Etik ?

Sağlık Bilimlerinde Eğitim-Öğretim Etiği Konuları ve Gereklikler:

- Akademik ve mesleki yararlılık ve liyakat,
- Pedagojik formasyona uygunluk,
- Alanı / mesleği sevmeye ve önemseme,
- İnsan haklarına ve onuruna saygı,
- Ayrımcılık yapmama,
- Dürüstlük,
- Adillik,
- Açıklık,
- Özgürlük,
- Mevzuata uygunluk,
- Sürekli-Yaşam boyu öğrenicilik ve bilgi okuryazarlığı,
- Öğrenilen bilginin doğruluğu, güvenilirliği, geçerliliği ve güncelliği,
- Eğitim-öğretim yöntemlerinin, ve stratejilerinin uygunluğu,
- Eğitim-öğretim araç-gereçlerinin ve laboratuvarların uygunluğu,
- Sorumlu öğretim ve danışmanlık,
- Öğreticinin inandığı ve öğrettiği ile yaşantısı arasındaki ilişki,
- Öğrencinin ihtiyaç ve yeteneklerine ilgi,
- Öğrencideki gelişmeyi izleme ve adaletli olarak değerlendirme,
- Öğrenci başarıs(ızlığ)ında sorumluluk, ...

Mesleki Etik ?

Mesleki Etik, Meslekleşme Süreci ile İlişkilidir.

Meslekleşme Ölçütleri:

- Sistemli ve güvenilir bilimsel bilgi birikimi-birikimsellik,
- Toplumun temel sosyal değerleriyle bağlantı,
- Yüksek öğretim,
- Topluma hizmet sunma,
- Bağımsızlık (Otonomi),
- Mesleğe bağlılık,
- Meslek ahlakı,

...

Mesleki Etik ?

En Genel Düzeyde Mesleki Etik:

- Meslek hayatındaki davranışları yönlendiren, onlara rehberlik eden etik ilkeler, kurallar ve standartların toplamı.

Ayrıntıda Mesleki Etik:

Belirli bir meslek grubunun;

- Mesleğe ilişkin olarak oluşturup koruduğu,
- Meslek üyelerine emreden,
- Onları belli bir şekilde davranmaya zorlayan,
- Kişisel eğilimleri sınırlayan,
- Yetersiz ve ilkesiz üyeleri meslekten dışlayan,
- Meslek içi rekabeti düzenleyen,
- Hizmet ideallerini korumayı amaçlayan,

Mesleki etik ilkeler, kurallar ve standartlar bütünü.

Sağlık Bilimlerinde Etik ?

Sağlık Bilimlerinde Mesleki Etik Konuları ve Gereklilikler:

- Mesleki yararlılık ve liyakat,
- Mesleği sevmek ve önemsemek,
- İnsan haklarına ve onuruna saygı,
- Meslektaşlara saygı,
- Kişisel bilgilerin gizliliği,
- Ayrımcılık yapmama,
- Dürüstlük,
- Adillik,
- Açıklık,
- Tarafsızlık,
- Mevzuata uygunluk,
- Sürekli-yaşam boyu öğrenicilik ve bilgi okuryazarlığı,
- Mesleki bilginin/uygulamanın bilimsel olarak doğruluğu, güvenilirliği, geçerliliği ve güncelliği,
- Kullanılan yöntemlerin ve stratejilerin uygunluğu,
- Kullanılan teknolojinin, araç ve gereçlerin uygunluğu,
- Paylaştığı bilgi/gerçekleştirdiği mesleki uygulamalar ile kendi yaşantısı arasındaki ilişki,
- Yanlış/yanıltıcı ticari reklamlara/uygulamalara aracılık etmeme,
- Haksız rekabette bulunmama
- Ticari hedefler için bilimsel gerçeklerden ve mesleki uygulama standartlarından uzaklaşmama,
- Sorumlu mesleki iletişim
- Bildirimde bulunma,
- ...

Sağlık Bilimlerinde Etik ?

Bilim, Araştırma, Eğitim-Öğretim ve Mesleki Etikte Yükümlülük:

- Bilimciler, Araştırmacılar, Akademisyenler, Meslektaşlar...
- Bilim ve Araştırma kurumları, mesleki örgütler ve onların kurumsal etik inceleme komiteleri,
- Kurumsal, mesleki ulusal ve uluslararası etik düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar,
- Sağlık yayınları editörleri ve yazı değerlendirme kurulu üyeleri,
- Fon kurumları ve organizasyonları.

...

Sağlık Bilimlerinde Etik ?

Bilim, Araştırma, Eğitim-Öğretim ve Mesleki Etik Kültürü Yaratma ve Yaşatma:

Yol Haritası:

- Etiği üzerine kurumsal, örgütsel, ulusal ve uluslararası kodlar, deklarasyonlar, kurallar, standartlar ve politikalar da kullanılarak Etik Kurallar belirlenmeli ve ilgili tüm ortamlara ilan edilerek uygulamaya geçirilmeli;
- Kurumsal, örgütsel vd. etik inceleme ve değerlendirme komiteleri/kurulları oluşturulmalı ve yetkilendirilmeli;
- Etik ve etik kurallar üzerine eğitimler yapılmalı (oryantasyon eğitimi, sürekli eğitim vd.);
- Etik konular ile ilgili düzenli ve sürekli iletişim ile etik farkındalık artırılmalı;
- Etik kuralların ihlalinin bildirileceği, izleneceği mekanizmalar kurulmalı (şikayet hattı vd.) ve etik komiteler/kurumlar görevlerini yapmalı;
- Etik kurallara uyan ve etik kültürü yaşatanlar ödüllendirilmeli; etik kurallara uymayan ve etik kültüre zarar verenler cezalandırılmalı.

Sağlık Bilimlerinde Etik ?

Sağlık Bilimlerinde Etiğin Geleceği:

Gerçeğe en yakın söylenebilecekler:

- İnsan etiğin geleceğini ve etik de insanın varlığını ve geleceğini biçimlendirecek ve belirleyecek.
- İnsanın varlığını sürdürdüğü tüm gelecekte etik daha da güçlenerek var olacak.

Sağlık bilimlerinde etiğin geleceği için;

- Sağlık bilimleri etiğin geleceğini ve etikte sağlık bilimlerinin varlığını ve geleceğini biçimlendirerek belirleyecek.
- Sağlık bilimlerinin varlığını sürdürdüğü ve geliştirdiği tüm gelecekte etik daha da güçlenerek var olacak.

Kaynakça

- Bayet, A. (2000). **Bilim ahlakı**. Çev. Vedat Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Beauchamp T.L. and Childres, J.F. (1989). **Principles of biomedical ethics**. New York: Oxford Press.
- Bernard, L.O. (2009). **Resolving ethical dilemmas A Guide for clinicians**. 4th ed. California: Walters Kluwer.
- Council for International Organizations of Medical Sciences. (2002). **International ethical guidelines for biomedical research involving human subjects**. Geneva: CIOMS.
- Council for International Organizations of Medical Sciences. (1985). **International guiding principles for biomedical research involving animals**. Geneva: CIOMS.
- Council of Europe. (1997). **Convention on human rights and biomedicine**.
- Council of Europe. (2005). **Additional protocol to the convention on human rights and biomedicine, concerning biomedical research**.
- Çobanoğlu, N. (2009). **Kuramsal ve uygulamalı tıp etiği**. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Dünya Hekimler Birliği. (2005). **Tıp etiği elkitabı**. çev. Murat Civaner. Ankara: Türk Tabipler Birliği.
- Elliott, D. and Stern, J.E. (1997). **Research ethics: A reader**. Hanover: University Press of New England.
- European Union. (2001). Directive of the European Parliament and of the Council of 4 April 2001 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the member states relating to the implementation of good clinical practice in the conduct of clinical trials on medicinal products for human use. **Official Journal of the European Communities**, L121/34.
- Fluss, S.S. (2000). **International guidelines on bioethics: Informal listing of selected international codes, declarations, guidelines, etc. on medical ethics/ bioethics/ health care ethics/ human rights aspects of health**. Geneva: Council for International Organizations of Medical Sciences.
- Gabr, M. (2006). Health ethics, equity and human dignity. **Journal of Human Dignity and Humiliation Studies**.
- Göksel, F.A. (1988). **Deontoloji repertoryumu**. Ankara.
- Göksel, F.A. (1994). Etikten deontolojiye: Bağlayıcı kuralların oluşumu. **Tıbbi Etik Dergisi**, 2:1
- Hatemi, H. (1999). **Medikal etik: Kuram ve uygulama sorunları**. İstanbul: Tavaslı Matbaacılık.
- National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research. (1988). **Belmont report: Ethical principles and guidelines for the protection of human subjects of research**. Washington (DC): Government Printing Office.
- Nuremberg Code**. (1947). available online at: <http://ohsr.od.nih.gov/guidelines/nuremberg.html> accessed 15 February 2013.
- Plano Clark, V.L. and Creswell, J.W. (2010). **Understanding research: a Consumer's guide**. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall – Merrill.
- Resnik, D. (2011). **What is ethics in research & Why is it important?** North Carolina: National Institute of Environmental Health Sciences.
- Shamoo, A. and Resnik, D. (2009). **Responsible conduct of research**. 2nd ed. New York: Oxford University Press.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2006) **Universal declaration on bioethics and human rights**. Paris: UNESCO.
- United States Department of Health and Human Services. (2005). **Title 45 – Public welfare, Part 46 – Protection of human subjects**.
- World Health Organization. (2004). **A practical guide for health researchers** . by Mahmoud F. Fathalla and Mohamed M.F. Fathalla. Cairo: WHO Regional Publications, Eastern Mediterranean Series; 30.
- World Health Organization. (2009). **Casebook on ethical issues in international health research**. Ed. by Richard Cash ... [et al]. Geneva: WHO Press.
- World Health Organization. (2009). **Research ethics committees: Basic concepts for capacity-building**. Geneva: WHO Press.
- World Health Organization. (2011). **Standards and operational guidance for ethics review of health-related research with human participants**. Geneva: WHO Press.
- World Medical Association. (2009). **Medical ethics manual**. 2nd. ed. World Medical Association.
- World Medical Association. (2008). **World Medical Association Declaration of Helsinki: Ethical principles for medical research involving human subjects**.

SABIR ve DİKKATİNİZ İÇİN TEŞEKKÜR